

องค์ความรู้ขอสามสาย สำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี)

SAW SAM SAI OF PHRAYA PHUMISEWIN (JIT JITTASEVEE)
MUSIC SCHOOL

สถิตย์สถาพร สังกรณีย์*
Sathitsathaporn Sangkoranee*

บทคัดย่อ

สำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) เป็นสำนักความรู้ขอสามสายที่สืบสานองค์ความรู้ ผลิตซ้ำและสร้างสรรค์ความรู้เกี่ยวกับขอสามสาย โดยมีพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) เป็นผู้บุกเบิกรวบรวมองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่มีอยู่เดิมตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ ประดิษฐ์และพัฒนาความรู้ใหม่ทั้งการปฏิบัติและงานวิชาการ จนกลายเป็นแนวคิดของสำนักที่ส่งต่อมายังทายาทและลูกศิษย์ ที่ปัจจุบันยังคงสวงนรักษาและพัฒนาความรู้สืบต่อมา ดังปรากฏการแพร่กระจายขององค์ความรู้ขอสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) อยู่ในหลายลักษณะ ทั้งองค์ความรู้ทางดนตรีแบบจารีตสำหรับหน่วยงานผู้ปฏิบัติงาน องค์ความรู้ทางดนตรีในสถาบันการศึกษา งานสร้างสรรค์ทางดุริยางคศิลป์ และงานเขียนทางวิชาการ

คำสำคัญ : ดนตรีไทย/ องค์ความรู้/ ขอสามสาย/ สำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี)

* ครู คศ.1 กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ โรงเรียนกาญจนาภิเษกแห่ง สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษากาญจนบุรี

* Practitioner Level Teacher of Kanchananukroh School, The Secondary Educational Service Area Office Kanchanaburi

Received 12/11/2564, Revised 23/12/2564, Accepted 15/02/2565

Abstract

Phraya Phumisewin (Jit Jittasevee) music school is the school of knowledge that inherits reproduce and create the knowledge of Saw Sam Sai since the beginning of Rattanakosin period. Phraya Phumisewin (Jit Jittasevee) was the pioneer of collecting various knowledge, existing invent and develop new knowledge both practical and academic until it became the concept that passed on to the heirs and students which at present still maintains and develops knowledge later. As it turns out, the spread of the knowledge of the Saw Sam Sai of Phraya Phumisewin (Jit Jittasevee) is in many ways, both traditional music knowledge for the working unit Music knowledge in educational institutions Creative music and Academic writing.

Keywords : Thai Music/ Knowledge/ Saw Sam Sai/ Phraya Phumisewin (Jit Jittasevee) Music School

บทนำ

ขอสามสาย เครื่องดนตรีประเภทเครื่องสี 3 สาย มีคันชักอิสระจากตัวขอ ได้รับการยอมรับจากทั้งนักดนตรีไทยและกลุ่มผู้ฟังดนตรีว่า เป็นเครื่องดนตรีไทยที่มีรูปลักษณะงดงามเฉพาะตัว มีเสียงไพเราะเป็นเอกลักษณ์โดยเฉพาะเสียงคู่ประสาน สันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลมาจากประเทศกลุ่มอาหรับเปอร์เซีย ปรากฏหลักฐานว่ามีใช้ในดินแดนสุวรรณภูมิมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรสุโขทัยเป็นราชธานีจนกระทั่งถึงปัจจุบัน และหากจะกล่าวถึงสำนักขอสามสายที่มีความเก่าแก่ ก็เห็นจะไม่พ้น “สำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี)” สำนักขอสามสายที่มีประวัติศาสตร์การสืบทอดมาจากครูขอสามสายตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีการรวบรวมองค์ความรู้ทั้งจากครูขอสามสายที่เป็นสตรีในราชสำนักฝ่ายในและจากครูขอสามสายที่เป็นขุนนางข้าราชการรับราชการฝ่ายหน้า ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสืบเนื่องต่อกันมาไม่ขาดสายจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยหนึ่งในผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการรวบรวม ต่อยอด และเผยแพร่องค์ความรู้ขอสามสายจนเป็นที่นิยมแพร่หลายก็คือ พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี)

ภูมิความรู้ของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี)

พระยาภูมิเสวิน มีนามเดิมว่า จิตร เป็นบุตรชายคนที่ 2 ในบรรดาพี่น้องจำนวน 5 คน ของหลวงคนธรรพวาที (จำง จิตตเสวี) และนางเทียบ เกิดเมื่อวันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2423 ตรงกับวันพุธขึ้น 10 ค่ำ เดือน 7 ปีมะเมีย ฌ ตำบลคลองชักพระ อำเภอลำลูกขัน จังหวัดธนบุรี มีพื้นฐานทางดนตรีจากการฝึกหัดขอด้วงกับบิดาจนสามารถบรรเลงร่วมวงได้ ขณะที่ชีวิตราชการเริ่มต้นด้วยการรับราชการในตำแหน่งมหาดเล็กห้องที่พระบรมมหาราชวังสมเด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงพระเมตตาพระราชทานชั้นยศให้เจริญรุดหน้าทางตำแหน่งราชการในกรมมหาดเล็ก จากมหาดเล็กพิเศษ นายรองพิจิตรสรรพากร

นายกวด หุ้มแพร นายจ่ารง หลวงสิทธิไชยเวร เจ้าหมื่นไวยวรนาถ จนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยามานพวิเศษ และพระยาภูมิเสวิน ตามลำดับ

เมื่อท่านรับราชการในตำแหน่งมหาดเล็กพิเศษ ใน พ.ศ. 2449 ได้มีโอกาสฝากตัวเป็นศิษย์ของพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ซึ่งขณะนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็นขุนประสานดุริยศัพท์ ก็ได้รับความเมตตาประสาทวิชาความรู้ต่าง ๆ เป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นศิษย์ที่มีความขยันหมั่นเพียร เป็นผู้มีความซื่อสัตย์สุจริตและเฉลียวฉลาดในทางดนตรีอย่างดียิ่ง ทั้งยังได้แนะนำเชิงขอร้องให้ท่านไปเรียนวิชาซอสามสายเพิ่มเติมกับเจ้าเทพกัญญา บุรณพิมพ์ (ณ เชียงใหม่) พระญาติคนสนิทของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี ผู้ได้รับการถ่ายทอดความรู้ซอสามสายจากหม่อมผิว มานิตยกุล ศิษย์ซอสามสายที่สืบทอดองค์ความรู้จากหม่อมสุด บุณนาค ดังนั้นทั้งพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) และเจ้าเทพกัญญา บุรณพิมพ์ (ณ เชียงใหม่) ต่างก็ช่วยกันถ่ายทอดวิชาซอสามสายให้แก่ท่าน โดยพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้เคยกล่าวกับท่านไว้ว่า “ถ้าไม่เรียนซอสามสายไว้ ต่อไปอาจจะสูญ คุณหลวงนายมีนิสัยสุภาพและมีความพยายามดี ทั้งเป็นผู้ที่มีความกตัญญูต่อเวทีเคารพครูอาจารย์เป็นอย่างสูง ขอให้เรียนซอสามสายไว้ เพื่อจะได้สั่งสอนอนุชนรุ่นหลังต่อไป”¹

ภาพที่ 1 พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตเสวี)

ที่มา : ศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์

¹ “ประวัติชีวิต พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตเสวี),” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาภูมิเสวิน 20 พฤษภาคม 2519 (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2519), 7.

ดังนั้น “ต้นทุน” องค์ความรู้เพลงเดี่ยวขอสามสายของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) อันเกิดจากการสืบทอดจากเจ้าเทพกัญญา บุรณะพิมพ์ (ณ เชียงใหม่) เห็นจะมีเพียงทางเดี่ยวขอสามสาย เพลงเขินนอกและทางเดี่ยวขอสามสายเพลงทยอยเดี่ยวของหม่อมสุด บุณนาค หม่อมในสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งมีความเก่าแก่ร่วมสมัยเดียวกันกับทางเดี่ยวปี่ของพระประดิษฐไพเราะ (มี ดุริยางกูร) ซึ่งเพลงเดี่ยวขอสามสายทั้งสองเพลงเป็นเพลงที่เรียกได้ว่าเป็น “เพลงเดี่ยวโดยกำเนิด”

สันนิษฐานว่าทางเดี่ยวขอสามสายทั้งสองเพลงนี้ อาจได้รับการแนะนำกลวิธีการประดิษฐ์ทางเดี่ยวจากพระประดิษฐไพเราะ (มี ดุริยางกูร) เมื่อครั้งที่ท่านเข้าไปสอนดนตรีไทยที่บ้านสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เนื่องจากกระแสความนิยมในการประดิษฐ์ทางเดี่ยวที่ได้รับอิทธิพลจากการวิวัฒน์ขึ้นของเพลงทยอยเดี่ยวของพระประดิษฐไพเราะ (มี ดุริยางกูร) ที่กำลังมีชื่อเสียงอย่างมากในขณะนั้น นับได้ว่าเป็นองค์ความรู้เพลงเดี่ยวขอสามสายที่เก่าแก่และเป็นทางเดี่ยวขอสามสายที่เป็นรากฐานสำคัญของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ซึ่งตกทอดมาถึงหม่อมผิ่ว มานิตยกุล และเจ้าเทพกัญญา บุรณะพิมพ์ (ณ เชียงใหม่) และได้กลายเป็นภูมิความรู้ชั้นยอดของการบรรเลงเดี่ยวขอสามสายในราชสำนัก

การที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ได้ปมเพาะความรู้ดนตรีจากพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) และต่อยอดความรู้ขอสามสายจากเจ้าเทพกัญญา บุรณะพิมพ์ (ณ เชียงใหม่) อยู่ถึง 9 ปี ทำให้ท่านได้นำความรู้จากทั้งสองส่วนมาบูรณาการกันและขยายองค์ความรู้ ด้วยการประดิษฐ์ทางเดี่ยวขอสามสายขึ้นใหม่ภายใต้การกำกับดูแลและแนะนำของพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) จำนวน 13 เพลง ได้แก่ 1) เพลงขับไม้บัณเฑาะว์ 2) เพลงต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น 3) เพลงนกขมิ้น สามชั้น 4) เพลงทบท สองชั้น 5) เพลงบุหลันลอยเลื่อน สองชั้น 6) เพลงทะเลแยะ สามชั้น 7) เพลงบรรทมไพร สามชั้น 8) เพลงปลาทอง สามชั้น 9) เพลงพญาครุฑ สามชั้น 10) เพลงพญาโคก สามชั้น 11) เพลงแสนเสนาะ สามชั้น 12) เพลงลาวแคน และ 13) เพลงกราวใน เถา

นอกจากโอกาสในการเรียนรู้และได้รับสนับสนุนอย่างใกล้ชิดจากครูดนตรีคนสำคัญอย่างพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ที่ทำให้การประพันธ์เพลงเดี่ยวของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ถูกผลิตขึ้นอย่างต่อเนื่องแล้ว การมีชีวิตราชการที่มีโอกาสในการรับได้ใช้ใกล้ชิดกับ “สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า” หรือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังส่งอิทธิพลให้ท่านได้ซึมซับ “ลักษณะของความเป็นปราชญ์” จากพระองค์ท่านอีกด้วย ดังจะสังเกตได้จากอุปนิสัยรักการเรียนรู้ หมั่นค้นคว้า และยังพบว่านอกจากทางเดี่ยวขอสามสายที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ได้สร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่แล้ว ท่านยังมีความสนใจที่จะศึกษาองค์ความรู้อื่น ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับขอสามสายด้วย เช่น การค้นคว้าทำนองเห่กล่อมพระบรรทม ที่เกือบจะสูญสิ้นไปจากแผ่นดินให้กลับฟื้นคืนมาอีกครั้ง ตลอดจนงานเขียนบทความวิชาการที่เกี่ยวข้องกับดนตรีจำนวนมากลงในวารสารศิลปวัฒนธรรม ดังตัวอย่างงานเขียนของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ต่อไปนี้ 1) ลักษณะของผู้ที่เป็นนักดนตรี 2) ชลฺย 3) หลักการจับเลาชลฺยและการปิด-เปิดนิ้ว 4) หลักการสืขอสามสาย 5) ผู้เชี่ยวชาญขอสามสายในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ 6) หลักการสืขอด้วง 7) พระราชพิธีเห่กล่อม เป็นต้น และจากการที่ท่านได้รับราชการในตำแหน่งหัวหน้าแผนกและตำราของกรมศิลปากรในช่วง พ.ศ. 2479 - พ.ศ. 2484 ทำให้ท่านได้วางแนวทางการทำงานดนตรีไทยภาควิชาการเอาไว้ให้ลูกศิษย์ในสำนักของท่านอีกด้วย จึงถือได้ว่าพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) เป็นปัญญาชนผู้บุกเบิกดนตรีไทยภาควิชาการในยุคแรกเริ่ม

“พระยาภูมิเสวิน ต่อไปจะหนีการเป็นครูไม่พ้น และวิชาที่จะดำรงไว้ก็เฉพาะขอสามสายและขลุ่ย ซึ่งจะทำให้มีชื่อเสียงแก่ตนในเบื้องหน้า” ถ้อยความจากพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ที่มีต่อพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ที่หมายกระตุนให้ท่านส่งต่อความรู้ไปสู่ผู้อื่นเป็นเพียงหนึ่งในบุคคลที่ทำให้พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ได้ตระหนักถึงคุณค่าของความเป็นครู จนเมื่อพระยาอนุমানราชชน (ยง เสฐียรโกเศศ) ได้พบท่านครั้งใดก็มักจะกล่าวว่า “มีวิชาไม่ถ่ายทอดให้แก่ลูกศิษย์นั้นเป็นบาปกรรมนะ” พร้อมทั้งออกกุศโลบายด้วยการเล่านิทานซึ่งท่านได้แต่งเองให้แก่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ฟังว่า “มีครูดนตรีคนหนึ่ง ไม่ยอมถ่ายทอดวิชาให้แก่ผู้ใดเลย ครั้นเมื่อถึงแก่กรรมไปแล้ว วิญญาณของท่านผู้นั้นก็ไปสิงอยู่ที่ต้นอโศกต้นหนึ่ง บังเอิญมีชายคนหนึ่งเดินมาบังเป่าปี่อยู่ที่ใต้ต้นอโศกนั้น ก็เป่าผิดบ้างถูกบ้าง ไม่มีความไพเราะเอาเสียเลย ทำให้วิญญาณของครูดนตรีผู้นั้นหาความสุขมิได้ ต้องหนีไปอยู่ที่อื่น” และได้ย้ำกับพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) เสมอว่า “ระวังอย่าเป็นอย่างนั้นนะ” จากนั้นเป็นต้นมา ท่านก็ยอมรับคำเชิญจากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ

บทบาทความเป็นครูและพันธกิจในการผลิตองค์ความรู้ของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี)

ถ้อยความของบุคคลสำคัญทั้ง 2 ท่าน มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อมุมมองด้านการถ่ายทอดความรู้ของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ที่มีอยู่เดิม เมื่อท่านได้อุทิศร่างกายและกำลังในการถ่ายทอดความรู้ขอสามสายให้แก่ทายาทและลูกศิษย์ รวมทั้งการยอมรับคำเชิญจากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ไปช่วยฝึกสอนดนตรีให้แก่เด็ก ๆ อาทิ โรงเรียนสตรีมหาพฤฒาราม โรงเรียนเพาะช่าง ครุสภา วิทยาลัยวิชาการศึกษา (ประสานมิตร, ปทุมวัน) เป็นต้น ถือว่าการตัดสินใจของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ที่ได้รับอิทธิพลจากทั้งพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ผู้เป็นครู และนิทานของพระยาอนุমানราชชน (ยง เสฐียรโกเศศ) ทำให้เกิดจุดเปลี่ยนสำคัญต่อองค์ความรู้ขอสามสาย เพราะหากท่านเลือกที่จะไม่ถ่ายทอดความรู้ทางดนตรีให้แก่ผู้ใดแล้ว ความรู้ก็จะตายไปกับตัวของท่าน คุณูปการและองค์ความรู้ที่จะเกิดในภายภาคหน้านั้น ก็จะไม่ปรากฏให้เราท่านทั้งหลายได้เห็นดังเช่นในปัจจุบัน นับว่าท่านคือต้นกำเนิดองค์ความรู้ขอสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) อย่างแท้จริง

หลักสูตรการถ่ายทอดองค์ความรู้ขอสามสายของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) เป็นลักษณะของการเรียนเพลงเดี่ยวโดยเฉพาะ โดยเริ่มเรียนจากท่วง การปักขอ การคอนขอ การจับคันชัก การพาดคันชัก การใช้นิ้วและคันชักที่เป็นระบบ โดยมีขั้นตอนในการถ่ายทอด 5 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นที่ 1 ขั้นก่อนสอน ขั้นที่ 2 ขั้นถ่ายทอดเพลงพื้นฐานการบรรเลง ขั้นที่ 3 ขั้นประเมนผล ขั้นที่ 4 ขั้นต่อเพลงเดี่ยวขึ้นกลาง ขั้นที่ 5 ขั้นต่อเพลงเดี่ยวขึ้นสูง²

สำหรับเพลงเดี่ยวขึ้นพื้นฐานนั้นมีทำนองไม่ซับซ้อน มีกลวิธีพิเศษในการบรรเลงไม่มาก เมื่อมีพื้นฐานที่ดีแล้วจึงเริ่มเรียนเพลงเดี่ยวที่มีกลวิธีซับซ้อนขึ้น จนกระทั่งถึงเพลงเดี่ยวขึ้นสูงอย่างเพลงทยอยเดี่ยว เพลงเขินนอก และเพลงกราวไน้ได้ ดังนั้น ลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่งของสำนักขอสามสายสำนักนี้ก็คือ “องค์ความรู้ที่ถ่ายทอดจะเป็นเพลงเดี่ยวทั้งสิ้น” หลักสูตรการเรียนการสอนขอสามสายก็จะเป็นเพลงเดี่ยวอวดทักษะของผู้บรรเลง อาจเนื่องมาจากหน้าที่ขอสามสายแต่เดิมนั้นเป็นเครื่องดำเนินทำนองหลักในวงมโหรี

² สุรพงษ์ บ้านไกรทอง, “การถ่ายทอดขอสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี)” (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555), บทคัดย่อ.

และวงดนตรีพระราชพิธีอย่างวงขับไม้ ท่วงทำนองที่สั่งสมและถ่ายทอดต่อ ๆ กันมานั้นจึงมีลักษณะเฉพาะ รวมทั้งการนำซอสามสายมาประสมกับวงอื่น ๆ เกิดขึ้นจากการประสมวงดนตรีอย่างใหม่เพื่อบรรเลงตามความนิยมแบบเพลงเสภา ที่ทำให้บทบาท หน้าที่ และสถานะของซอสามสายมีลักษณะเป็นแบบกึ่งการบรรเลงเดี่ยวเช่นกัน ดังนั้น องค์ความรู้ของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) จึงเป็นหลักสูตรการถ่ายทอดเพื่อต่อยอดสำหรับเพลงเดี่ยวทั้งสิ้น แต่ในขณะเดียวกันหากต้องบรรเลงรวมวงประเภทต่าง ๆ ในเพลงทั่วไป ก็สามารถประยุกต์ใช้หลักการพื้นฐานของการบรรเลงซอสามสายที่ได้รับการถ่ายทอดมาได้โดยสะดวก

การขยายขอบเขตความรู้ของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี)

การสืบชีวิตของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) มิได้เป็นอุปสรรคหรือการสิ้นสุดความรู้เกี่ยวกับซอสามสายที่ท่านได้วางแนวทางไว้แต่อย่างใด เพราะเสียงซอสามสายของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ยังคงดังก้องกังวานแทรกซึมอยู่ในสังคมและวัฒนธรรมดนตรีไทยมาอย่างยาวนานจนถึงปัจจุบัน โดยอาศัยลูกศิษย์คนสำคัญหลายท่านเป็นสื่อกลางในการเผยแผ่องค์ความรู้ซอสามสาย อาทิ

1) ครูศิริพันธุ์ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา หลานตาของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ที่แม้อายุจะผ่านตามกาลเวลาด้วยวัยที่ล่วงเลยถึง 76 ปีแล้ว แต่ก็ยังมีความตั้งใจทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ซอสามสายให้แก่ผู้สนใจในปัจจุบัน ลูกศิษย์ที่สำคัญ ได้แก่ 1) ผู้ช่วยศาสตราจารย์สิทธิศักดิ์ จรรย์ยาวุฒิ 2) ว่าที่ร้อยตรี บุญธนา จำพรต 3) นางสาวปาลิตา ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา เป็นต้น

ภาพที่ 2 ครูศิริพันธุ์ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา และลูกศิษย์
ที่มา : ว่าที่ร้อยตรี บุญธนา จำพรต

2) ศาสตราจารย์ ดร.อุทิศ นาคสวัสดิ์ ผู้ที่ชื่นชอบและหลงใหลในเสียงซอสามสาย ได้ส่งต่อองค์ความรู้ให้แก่ศิษย์ซอสามสายที่มีชื่อเสียง อาทิ ครูจักรี มงคล เป็นต้น

3) ครูเจริญใจ สุนทรวาทิน (ศิลปินแห่งชาติ) บุตรีของพระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทิน) อดีตเจ้ากรมพิณพาทย์หลวงในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ส่งต่อมายังนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นระยะเวลาหลายปีจนมีลูกศิษย์มากมาย

4) ครูเฉลิม ม่วงแพศรี (ศิลปินแห่งชาติ) ส่งต่อองค์ความรู้ให้แก่นักเรียน นักศึกษา ในหลายสถาบัน เช่น วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม และนิสิตคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เป็นต้น ทั้งยังได้นำองค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) มาประดิษฐ์เป็นทางเดียวซอสามสายให้มีอัตลักษณ์เฉพาะตน เป็นที่ประจักษ์จนได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ดนตรีไทย) ประจำปี พ.ศ. 2556

5) ครูเตือน พาทยกุล (ศิลปินแห่งชาติ) ศิษย์ซอสามสายคนสุดท้ายของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ที่ได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้เพลงเดียวซอสามสายจนถึงเพลงเดี่ยวขึ้นสูงอย่างเพลงทยอยเดี่ยว

6) ศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ ศิษย์ซอสามสายที่ได้รับการยอมรับจากทายาทและบรรดาศิษย์ซอสามสายของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ว่าเป็นผู้ได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้และจิตวิญญาณซอสามสายจากพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ไว้มากที่สุด

ศิษย์ซอสามสายของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ต่างทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ตามขีดความสามารถที่ได้รับการถ่ายทอดไป โดยศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ นั้น มีผลงานการต่อยอดองค์ความรู้ซอสามสายให้ปรากฏเด่นชัดทั้งความรู้ในเชิงทฤษฎี ความรู้เชิงทักษะปฏิบัติ ตลอดจนผลงานวิชาการ จนถือเป็นเสาหลักขององค์ความรู้ซอสามสายของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ในยุคต่อมา

ภาพที่ 3 ศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์
ที่มา : ศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์

ศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ ชาวอำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่เดินทางมาศึกษาต่อในกรุงเทพมหานคร มีโอกาสได้พบกับพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ที่ชมรมดนตรีไทย วิทยาลัยวิชาการศึกษา (ปทุมวัน) มีความสนใจและได้ติดตามไปเรียนกับท่านต่อที่บ้าน ด้วยความรักในดนตรี ประกอบกับความเพียรและสติปัญญาของศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ ทำให้ท่านได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ซอสามสายจากพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ไว้มากที่สุด

ศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ ได้นำองค์ความรู้เพลงเดี่ยวซอสามสายมาต่อยอดด้วยการประดิษฐ์ทางเดี่ยวซอสามสายอีก จำนวน 9 เพลง ได้แก่ 1) เพลงจะเข้หางยาว สามชั้น 2) เพลงดวงพระธาตุ สามชั้น 3) เพลงเขมรปี่แก้ว ทางศักรว 4) เพลงมอญแปลง สองชั้น 5) เพลงสุดสงวน สามชั้น 6) เพลงพญารำพึง สามชั้น 7) เพลงจันทราหู สามชั้น 8) เพลงลาวแคน 9) เพลงรามจิตติรำลึก ทั้งนี้ทางเดี่ยวซอสามสายที่ประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ บางบทเพลงได้ทำทางเดี่ยวขึ้นในขณะที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ยังมีชีวิตอยู่ จึงได้รับคำแนะนำจากท่านด้วย อาทิ เพลงจะเข้หางยาว สามชั้น เพลงดวงพระธาตุ สามชั้น เพลงพญารำพึง สามชั้น เป็นต้น

ภาควิชานาฏยสังคีต คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ สถานที่ปฏิบัติงานในตำแหน่งอาจารย์ประจำอยู่ที่สาขาสังคีตศิลป์ไทยของศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ เป็นพื้นที่สำคัญให้เกิดการเผยแพร่องค์ความรู้เพลงเดี่ยวซอสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ทั้งในชั้นเรียนและในรูปแบบของแถบบันทึกเสียงเพื่อเผยแพร่เป็นสาธารณะประโยชน์แก่ผู้สนใจ ซึ่งปัจจุบันเป็นฐานข้อมูลเสียงชุดสำคัญของสำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม จำนวน 18 เพลง ได้แก่ 1) เพลงขับไม้บัณเฑาะว์ 2) เพลงหกบท สองชั้น 3) เพลงต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น 4) เพลงจะเข้หางยาว สามชั้น 5) เพลงดวงพระธาตุ สามชั้น 6) เพลงนกขมิ้น สามชั้น 7) เพลงบุหลันลอยเลื่อน สองชั้น 8) เพลงแสนเสนาะ สามชั้น 9) เพลงบรรทมไพร สามชั้น 10) เพลงทะแย สามชั้น 11) เพลงสุดสงวน สามชั้น 12) เพลงปลาทอง สามชั้น 13) เพลงสุรินทราหู สามชั้น 14) เพลงพญารำพึง สามชั้น 15) เพลงพญาครวญ สามชั้น 16) เพลงพญาโคก สามชั้น 17) เพลงทยอยเดี่ยว 18) เพลงเขมรปี่แก้ว ทางศักรว นับได้ว่าเป็นความคิดที่เปิดกว้างอย่างมากในช่วงเวลานั้น ที่แนวคิดเรื่องการเผยแพร่ทางเพลงเดี่ยวเครื่องดนตรีชิ้นต่าง ๆ ยังไม่ปรากฏการเผยแพร่ในรูปแบบของสื่อบันทึกเพื่อสาธารณะอย่างแพร่หลาย

ภายหลังจากที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ได้ถึงแก่กรรมลงแล้ว ศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ ยังได้รับการถ่ายทอดทางเดี่ยวซอสามสายเพิ่มจากอาจารย์ภาวาส บุญนาค อดีตรองราชเลขาธิการสำนักพระราชวัง อีกจำนวน 3 เพลง คือ 1) เพลงเขมมอญ สามชั้น 2) เพลงสุรินทราหู สามชั้น และ 3) เพลงกระบอกกัณฑ์ อันเป็นทางเดี่ยวซอสามสายเก่าแก่ของบ้านพาทยโกศล ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ เองก็ไม่ได้ยึดติดกับทางเพลงของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) เพียงสำนักเดียวนั้น แต่การสืบทอดทางเดี่ยวซอสามสายทั้งสามเพลงที่มาเพิ่มเติมไว้นั้น เป็นการรวบรวมองค์ความรู้ซอสามสายที่มีคุณค่าเข้าไว้ด้วยกัน ทั้งนี้ก็เนื่องจากต้นทางขององค์ความรู้ซอสามสายนั้นล้วนมาจากจุดกำเนิดเดียวกัน ส่งผลให้สำนักซอสามสายพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) มีความเป็นปึกแผ่น มั่นคง ทั้งศาสตร์และศิลป์ รู้ลึก รู้กว้าง และรู้รอบ

นอกจากการประดิษฐ์ทางเดี่ยวขึ้นใหม่แล้ว ศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ ที่อดีตเคยทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ในการเขียนบทเพลงวิชาการดนตรีไทยลงวารสาร ประกอบกับ

สถานะของความเป็นอาจารย์ในสถาบันอุดมศึกษา ทำให้ท่านสนใจศึกษาค้นคว้าความรู้ที่เกี่ยวข้องกับ ขอสามสายและดนตรีอื่น ๆ เพิ่มเติมออกมาอีกในรูปแบบงานวิชาการที่หลากหลาย ได้แก่ หนังสือ (ดุริยางคดนตรีจากพระพุทธศาสนา ทฤษฎีเพลงเถา ทฤษฎีขอสามสาย) งานวิจัย (กลวิธีการสร้างกะโหลก ขอสามสาย) บทความ (เพลงฝรั่งอังกฤษ มรดกของบรรพชน ดนตรีเปอร์เซียและไทยอยุธยา วิม้งสาเพลงมอญ สังคีตศิลป์ไทย พระนาถ) เป็นต้น³ หลักฐานเชิงประจักษ์เหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า นอกจากท่านจะได้รับการ ถ่ายทอดองค์ความรู้ทักษะปฏิบัติดนตรีขอสามสายจากพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) แล้ว ยังได้รับการ ถ่ายทอดแนวคิดของความเป็นนักวิชาการมาอีกด้วย

ศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ ได้ทำหน้าที่ส่งต่อองค์ความรู้ขอสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ให้แก่นักศึกษาคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหิดล และกลุ่มลูกศิษย์ที่มาเรียนเพิ่มเติมที่บ้านอีกหลายท่าน ลูกศิษย์คนสำคัญ ได้แก่ ศาสตราจารย์ ดร.ณัชชา พันธุ์เจริญ อาจารย์สุพร ชนะพันธุ์ อาจารย์กฤษณ์ พุทธกุล อาจารย์เอกวิทย์ ศรีสำอังก์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุญทริกา เจริญชินวุฒิ อาจารย์บุญเตือน ศรีวรพจน์ อาจารย์เลิศชาย สุขไพศาล เป็นต้น โดยผู้ที่ได้รับการถ่ายทอด มรดกองค์ความรู้เดี่ยวขอสามสายไว้มากที่สุดก็คือ ศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ ซึ่งเป็นบุตรชายของ ท่านเอง นับได้ว่า ศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ เป็นบุคคลสำคัญอีกท่านหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการ สงวนรักษา สืบสาน ต่อยอด และถ่ายทอดองค์ความรู้ขอสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ใน เวลาต่อมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน หลังจากที่บิดาได้ถึงแก่กรรมลง

ภารกิจในการธำรงความรู้ขอสามสายของศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ นอกจากการถ่ายทอดความรู้ ให้แก่ลูกศิษย์แล้ว ยังพบว่ามี การต่อยอดองค์ความรู้เดี่ยวขอสามสายในกลุ่มลูกศิษย์ของศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ ในวิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาดนตรี วิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัย มหิดล โดยมีศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ เป็นที่อาจารย์ปรึกษาหลายเล่ม ได้แก่ การทำทางเดี่ยวขอสามสาย เพลงแขกมอญ สามชั้น ของ เอกวิทย์ ศรีสำอังก์ การทำทางเดี่ยวขอสามสายเพลงดอกไม้ไทร เถา ของ บุญทริกา คงเพชร และการทำทางเดี่ยวขอสามสายเพลงลมพัดชายเขา เถา ของ กฤษณ์ พุทธกุล ถือเป็นการ สร้างสรรค์ผลงานเดี่ยวขอสามสายใหม่ที่มีคุณค่าฝากไว้ในแผ่นดินต่อมา แม้ว่าเพลงเดี่ยวที่เกิดขึ้นจากการ ค้นคว้าและสร้างสรรค์เหล่านี้จะมีได้ถูกกำหนดไว้ในกรอบความรู้เพลงเดี่ยวสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ก็ตาม

เช่นเดียวกันกับภารกิจทางวิชาการของศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ อาจารย์ประจำสาขาสังคีต ศิลป์ไทย ภาควิชานาฏยสังคีต คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปัจจุบันอายุ 54 ปี ยังคงทำหน้าที่ ถ่ายทอดองค์ความรู้ขอสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) โดยได้ต่อยอดองค์ความรู้เพลงเดี่ยว ขอสามสายของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ใน 2 ลักษณะ คือ 1) การสร้างสรรค์ทางเดี่ยวขอสามสาย จำนวน 2 เพลง ได้แก่ (1) เพลงนาครีพัตร์ สองชั้น และ (2) เพลงดอกไม้ไทร สองชั้น โดยใช้เป็นเพลงเสริม ทักษะเพิ่มเติมให้แก่ผู้เรียนขอสามสายที่ยังไม่แข็งแรง และ 2) งานวิจัยเพลงเดี่ยวขอสามสาย ได้แก่ โครงการ วิจัยสร้างสรรค์ เสียงเสนาะขอสามสาย : การบันทึกเสียงพร้อมบทวิเคราะห์และโน้ตสากล (Melodious Sound of Saw Sam Sai : Recording, Analytical Program Notes and Music Notation) เป็นการ เสนอผลงานสร้างสรรค์ดุริยางคศิลป์เชิงอนุรักษ์ ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัย

³ ณัชชา โสคติยานุรักษ์ และคณะ, ศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2549), 31.

แห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับเพลงขอสามสายอย่างสร้างสรรค์ในระดับสากล รวมถึงทำให้องค์ความรู้ด้านขอสามสายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติอย่างยั่งยืน⁴ นอกจากนี้ยังมีผลงานการเขียนตำราอีกจำนวน 4 เล่ม ได้แก่ 1) ดนตรีเผ่าพันธุ์ 2) ปฐมบทดนตรีไทย 3) สังคีตสมัย และ 4) มโหรีวิจักขณ

ปัจจุบัน ศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ ยังคงถ่ายทอดองค์ความรู้เดี่ยวขอสามสายให้แก่บัณฑิตนักศึกษาในสถาบันการศึกษาหลายแห่ง ได้แก่ สาขาสังคีตศิลป์ไทย ภาควิชานาฏยสังคีต คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้ถ่ายทอดองค์ความรู้ขอสามสายเป็นพิเศษให้แก่กลุ่มลูกศิษย์ “ศิษย์เสาร์ห้า” ได้แก่ 1) นายวัชรวิชัย ทศนเรืองรอง ผู้อำนวยการฝ่ายปฏิบัติงานและทรัพยากรบุคคล บริษัทสเวนเซนส์ (ไทย) จำกัด 2) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิปปวิชัย กิ่งแก้ว หัวหน้าภาควิชานาฏยสังคีต คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 3) ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุธี จันทร์ศรี อาจารย์ประจำ วิทยาลัยการดนตรี มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา 4) นายอาทิตย์ จิตรม้น รองผู้อำนวยการโรงเรียนวัดราชโอรส กรุงเทพมหานคร 5) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพงษ์ บ้านไกรทอง อาจารย์ประจำ วิทยาลัยการดนตรี มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา และ 6) นายสฤติยสถาพร สังกรณีย์ ครู คศ.1 โรงเรียนกาญจนาอนุเคราะห์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษากาญจนบุรี

การถ่ายทอดองค์ความรู้ขอสามสายของศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ ยังคงยึดตามแนวทางที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) และศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ ได้วางรากฐานและแนวทางไว้อย่างมั่นคง กล่าวคือ เริ่มจากเพลงเดี่ยวขั้นต้น เพลงเดี่ยวขั้นกลาง และเพลงเดี่ยวขั้นสูง เป็นการจัดการเรียนการสอนที่เน้นคุณภาพมากกว่าปริมาณ ไม่มุ่งที่จะมีลูกศิษย์จำนวนมากแต่คุณภาพของความรู้ในการปฏิบัติขอสามสายต้องครบถ้วน นอกจากการปฏิบัติหน้าที่ในระบบมหาวิทยาลัยแล้ว ศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ ยังได้ถ่ายทอดองค์ความรู้เพลงสำคัญในพระราชพิธี คือ เพลงขาลูกหลวง กล่อมพระบรรทม ซึ่งเป็นเพลงที่ใช้สำหรับบรรเลงในพระราชพิธีสมโภชเดือนขึ้นพระอู่ อันเป็นผลงานการค้นคว้าของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ให้แก่ดุริยางคศิลป์ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร เพื่อให้ดำรงอยู่เป็นมรดกภูมิปัญญาของชาติสืบไป และด้วยความสามารถด้านทักษะปฏิบัติขอสามสายที่เป็นเลิศและผลงานวิชาการที่มีคุณภาพโดดเด่น สภามหาวิทยาลัยขอนแก่นจึงมีมติมอบปริญญาดุริยางคศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ดนตรีไทย) แต่ศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2564 อีกด้วย นับเป็นความภาคภูมิใจของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี)

⁴ พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์, *เสียงเสนาะขอสามสาย* (กรุงเทพฯ : อพปทเคเอช, 2559), iii.

ภาพที่ 4 ศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ และศิษย์ซอสามสาย
ที่มา : ศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์

นอกจากการสืบทอดและเผยแพร่ความรู้ทักษะซอสามสายและเพลงสำคัญของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ในลักษณะการปฏิบัติในกลุ่มลูกศิษย์แล้ว ยังพบว่ามีการศึกษาองค์ความรู้ซอสามสายที่ขยายวงกว้างออกไป ซึ่งส่วนมากเป็นงานค้นคว้าของกลุ่มลูกศิษย์ซอสามสายในสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) อาทิ 1) วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง การถ่ายทอดวิธีการบรรเลงซอสามสาย สำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ของ สุรพงษ์ บ้านไกรทอง 2) วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง ทางเดี่ยวซอสามสายเพลงทยอยเดี่ยวของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ของ สติยธสภพร สังกรณีย์ 3) วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง หลักและวิธีการบรรเลงซอสามสายของครูศิริพันธุ์ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา ของ วัชรคม โสภณดิลก 4) วิทยานิพนธ์ดุริยางคศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เรื่อง การศึกษาเพลงแสนเสนาะ สามชั้นทางพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) กรณีศึกษาอาจารย์เลอเกียรติ มหาวินิจชัยมนตรี ของ จิตติศักดิ์ ไชยวงษา เป็นต้น

องค์ความรู้เพลงเดี่ยวขอสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี)

ปัจจุบันองค์ความรู้เพลงเดี่ยวขอสามสายของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) มีทั้งที่เป็นองค์ความรู้หลักที่ได้รับการสืบทอดมาจากครูโบราณของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ และการแตกย่อยองค์ความรู้การประดิษฐ์ทางเดี่ยวขอสามสายในกลุ่มลูกศิษย์ชั้นหลัง ที่ผู้เขียนได้รวบรวมได้ในปัจจุบัน มีจำนวน 32 เพลง ดังนี้

องค์ความรู้เพลงเดี่ยวขอสามสายโบราณของหม่อมสุด บุณนาค จำนวน 2 เพลง คือ 1) เพลงเชิดนอก และ 2) เพลงทยอยเดี่ยว

องค์ความรู้เพลงเดี่ยวขอสามสายที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) สร้างสรรค์ขึ้น จำนวน 13 เพลง ได้แก่ 1) เพลงขับไม้บันท้าว 2) เพลงต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น 3) เพลงนกขมิ้น สามชั้น 4) เพลงทบท สองชั้น 5) เพลงบุหลันลอยเลื่อน สองชั้น 6) เพลงทะแย สามชั้น 7) เพลงบรรทมไพร สามชั้น 8) เพลงปลาทอง สามชั้น 9) เพลงพญาครุฑ สามชั้น 10) เพลงพญาไศก สามชั้น 11) เพลงแสนเสนาะ 12) เพลงลาวแคน และ 13) เพลงกราวโน เถา

องค์ความรู้เพลงเดี่ยวขอสามสายที่ศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ สร้างสรรค์ขึ้น จำนวน 9 เพลง ได้แก่ 1) เพลงจระเข้หางยาว สามชั้น 2) เพลงดวงพระธาตุ สามชั้น 3) เพลงเขมรปี่แก้ว ทางศักราว 4) เพลงมอญแปลง สองชั้น 5) เพลงสุดสวณ สามชั้น 6) เพลงพญารำพึง สามชั้น 7) เพลงจันทร์ราหู สามชั้น 8) เพลงลาวแคน และ 9) เพลงรวมจิตติรำลึก

องค์ความรู้เพลงเดี่ยวขอสามสายที่ศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ รับเพิ่มมาจากสำนักดนตรีพาทยโกศล จำนวน 3 เพลง ได้แก่ 1) เพลงสุรินทราหู สามชั้น 2) เพลงแขกมอญ สามชั้น และ 3) เพลงกระบอกกัณฑ์

องค์ความรู้เพลงเดี่ยวขอสามสายในกลุ่มศิษย์ของศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ จำนวน 3 เพลง ได้แก่ 1) เพลงแขกมอญบางช้าง สามชั้น 2) เพลงดอกไม้ไพร เถา และ 3) เพลงลมพัดชายเขา เถา

องค์ความรู้เพลงเดี่ยวขอสามสายของศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ จำนวน 2 เพลง ได้แก่ 1) เพลงดอกไม้ไพร สองชั้น และ 2) เพลงนาคบริพัตร สองชั้น

การดำรงอยู่ขององค์ความรู้ขอสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ในปัจจุบัน

องค์ความรู้ขอสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ในปัจจุบันแพร่กระจายอยู่ในหน่วยงานและสถาบันการศึกษาหลายแห่ง อาทิ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาลัยการดนตรี มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร เป็นต้น เป็นผลสืบเนื่องของกลุ่มลูกศิษย์ผู้สืบสานความรู้ขอสามสายของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ที่เป็นแรงกำลังขับเคลื่อนในการสร้างรากฐานความรู้เกี่ยวกับความรู้ขอสามสายตามแนวทางของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ให้นั่นคง

อย่างไรก็ตาม องค์ความรู้ขอสามสายของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ที่มีการตกทอดกันมาอย่างยาวนาน กลับไม่ได้ผูกติดอยู่กับขนบธรรมเนียมดนตรีไทยแบบโบราณที่เป็นความรู้ที่ไม่นิยมการปรับหรือเปลี่ยนแปลงกับความรู้ดั้งเดิมที่ตกทอดมา กล่าวคือ องค์ความรู้ขอสามสายของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) มีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ด้วยแนวความคิดที่มีได้มองดนตรี (ขอสามสาย) เป็น

เพียงงานทางศิลปะ แต่มองว่าซอสามสายเป็นชุดความรู้ เป็นองค์ความรู้อย่างหนึ่งที่สามารถส่งต่อและเพิ่มพูนองค์ความรู้ใหม่ ๆ ตามยุคสมัยและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ยึดหลักการสำคัญของโบราณจารย์ที่ได้ให้แนวทางเอาไว้ โดยไม่นิยมสร้างสรรค์ทางเดียวซอสามสายใหม่ ๆ ซ้ำกับทางเพลงที่ครูโบราณได้ทำมาดีแล้ว

ลักษณะพิเศษอีกประการหนึ่งที่ปรากฏเฉพาะสำนักซอสามสายแห่งนี้เท่านั้น คือ แนวคิดเกี่ยวกับเพลงทยอยเดียว ตามที่สังคมดนตรีไทยให้การยกย่องเพลงทยอยเดียวว่าเป็นเพลงสูงสุดของการบรรเลงดนตรีไทย เป็นเพลงที่รวบรวมองค์ความรู้ของการบรรเลงไว้อย่างครบครันภายในเพลงเดียว มีเงื่อนไขนันทนาการ ทั้งพิธีกรรม การถ่ายทอด การบรรเลง ฯลฯ แต่สำหรับทางเดียวซอสามสายเพลงทยอยเดียวในสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ซึ่งเป็นทางของหม่อมสุด บุณนาค ที่สันนิษฐานว่าประดิษฐ์ขึ้นร่วมสมัยกับทางเดียวปี่ของพระประดิษฐไพเราะ (มี ดุริยางกูร) ที่ตกทอดกันในสำนักซอสามสายพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) กลับมีมุมมองที่ต่างออกไป คือ เมื่อการศึกษาศิลปวิทยาการต่าง ๆ มีความเจริญรุดหน้า ย่อมส่งผลต่อการเกิดขึ้นองค์ความรู้ใหม่ ๆ อยู่เสมอ ดังนั้นเมื่อองค์ความรู้ในการปฏิบัติซอสามสายมีความซับซ้อนขึ้นจากเดิม ความสำคัญอันเกิดจากความศักดิ์สิทธิ์ของเพลงจึงสามารถยืดหยุ่นได้ เพราะคุณค่าและความสำคัญของงานดนตรีคือการตกผลึกองค์ความรู้

กรณีตัวอย่างของทางเดียวซอสามสายเพลงทยอยเดียวที่มีการเรียบเรียงประกอบสร้างใหม่โดยพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) โดยนำทำนอง “ต้นทยอยเดียว” ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) มารวมกับทางเดียวซอสามสายเพลงทยอยเดียวของหม่อมสุด บุณนาค ที่ท่านได้รับการถ่ายทอดมาจากเจ้าเทพกัญญา บุรณะพิมพ์ (ณ เชียงใหม่) เสริมด้วยกลวิธีพิเศษในการบรรเลงซอสามสายขึ้นสูงอย่าง “นิ้วซัง” ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากเจ้าจอมประคอง อมาตยกุล เพื่อรวบรวมและเรียบเรียงองค์ความรู้เพลงทยอยเดียวให้บทเพลงมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น จึงเป็นตัวอย่างสำคัญที่สะท้อนให้เห็นว่าพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ให้ความสำคัญกับการสงวนรักษาและพัฒนาองค์ความรู้บนพื้นฐานของการยกย่ององค์ความรู้ดั้งเดิม เหนือกว่าวาทกรรมทางความเชื่อที่ถูกขยายความไปมากมาย⁵

เช่นเดียวกันกับกรณี “เพลงลาวแคน” ที่ศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ ได้เรียบเรียงขึ้นใหม่จากทางเดียวซอสามสายที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ได้ประดิษฐ์ไว้แต่เดิม ซึ่งสามารถทำได้ トラบที่การเรียบเรียงและประดิษฐ์ท่วงทำนองในเพลงเดียวนั้น มิได้ลดทอนองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมให้หายไปหรือด้อยคุณค่าของบทเพลงลงไปแม้แต่น้อย ข้อมูลที่ผู้เขียนได้เรียบเรียงครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าองค์ความรู้ซอสามสายของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) เป็นความรู้ที่มีพลวัตอยู่เสมอ แม้จะเป็นความรู้ที่ตกทอดมาแต่โบราณ แต่ไม่ได้อยู่ในสภาพของความรู้ที่ถูกแช่แข็งหรือปิดกั้นความคิดในการพัฒนาดนตรีนิพนธ์ที่ตกทอดมากระทั่งสร้างสรรค์ให้เกิดงานใหม่ มีเพียงหลักการสำคัญในการทำงานสร้างสรรค์ คือ ความเคารพต่อความรู้ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเข้าถึงองค์ความรู้อย่างลึกซึ้ง ควบคู่กับการเข้าใจจิตวิญญาณของซอสามสายอย่างแท้จริง

กระนั้นบทความเรื่ององค์ความรู้ซอสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) นี้ ไม่ได้มุ่งหวังที่จะแสดงให้เห็นว่าสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) มีเพลงเดียวจำนวนมากน้อยเท่าใด หรือมีคุณค่าในทางความรู้เหนือองค์ความรู้ทางดนตรีอื่น ๆ แต่องค์ความรู้เพลงเดียวซอสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร

⁵ สติยธรรมาพร สังกรณีย์, “ทางเดียวซอสามสายเพลงทยอยเดียวของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี)” (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท วัฒนธรรมศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2564), 48.

จิตตเสวี) เป็นภาพสะท้อนการสั่งสมองค์ความรู้ การต่อยอดองค์ความรู้ การเผยแพร่ขยายองค์ความรู้เพื่อรับใช้สังคมในปัจจุบัน ที่ผสมผสานแนวคิด วิธีคิดของคนในสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) รุ่นต่าง ๆ ที่สั่งสม ต่อยอด และนำมาถ่ายทอดจนผลิตออกมามีผลอย่างงดงามแบบค่อยเป็นค่อยไป กลายเป็นสำนักขอสสามสายที่บริบูรณ์พร้อมทั้งศาสตร์และศิลป์ของความเป็นดนตรีไทยอย่างสมบูรณ์

บทสรุป

องค์ความรู้ขอสสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) มีปรากฏให้เห็นใน 2 ลักษณะ คือ 1) ทักษะปฏิบัติเพลงเดี่ยวขอสสามสาย และ 2) งานวิชาการ โดยพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ได้ริเริ่มต่อยอดองค์ความรู้จากเพลงเดี่ยวโบราณที่ได้รับการถ่ายทอดมาด้วยการประดิษฐ์ทางเดี่ยวขอสสามสายใหม่ ๆ โดยริเริ่มค้นคว้าและอธิบายองค์ความรู้ขอสสามสาย นำเสนอในรูปแบบบทความวิชาการทางดนตรีเพื่อเผยแพร่ลงวารสารศิลปวัฒนธรรม ซึ่งต่อมาลูกศิษย์คนสำคัญอย่างศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ ที่ได้รับการถ่ายทอดทั้งองค์ความรู้และจิตวิญญาณทางดนตรีจากพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ไว้มากที่สุดนั้น ได้ต่อยอดองค์ความรู้ในรูปแบบเดียวกัน ทั้งการประดิษฐ์ทางเดี่ยวใหม่ การสร้างสรรค์งานวิชาการออกสู่ตลาดวิชาการ และทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ตามสถาบันอุดมศึกษา สร้างความมั่นคงให้แก่สำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ซึ่งแนวคิด อุดมการณ์ และองค์ความรู้เพลงเดี่ยวขอสสามสายทั้งหมดได้ถูกส่งต่อให้แก่บุตรชายคนสุดท้องคือ ศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ ที่สร้างสรรค์ทางเดี่ยวขอสสามสาย มีผลงานวิจัยหนังสือ ตำรา งานวิชาการอื่น ๆ มากมายและเป็นที่ยอมรับในวงวิชาการ นอกจากนี้ยังมีบรรดาลูกศิษย์หลานศิษย์ ที่ได้ทำหน้าที่เผยแพร่ขยายองค์ความรู้ออกไปในรูปแบบต่าง ๆ กอปรกับการศึกษาองค์ความรู้ขอสสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ในแง่มุมที่หลากหลายด้วยการบูรณาการศาสตร์และศิลป์แขนงอื่น ๆ เพื่อทำให้การศึกษามีความลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น ทั้งในรูปแบบโครงการวิจัย บทความวิชาการ วิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต เป็นสีสันของงานวิชาการในยุคปัจจุบันที่ทำให้คนทั้งในแวดวงดนตรีไทยและคนทั่วไปที่สนใจขอสสามสายได้รับรู้ เข้าใจ ถึงจิตวิญญาณและแนวคิดของสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ในหลายมิติมากยิ่งขึ้น ปัจจุบันองค์ความรู้ขอสสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ได้แพร่กระจายหยั่งรากลึกสู่สังคมดนตรีไทย ทั้งในสถาบันการศึกษา โรงเรียน มหาวิทยาลัย ตลอดจนหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรมของชาติ อย่างสำนักการสังคีต กรมศิลปากร อีกด้วย

บรรณานุกรม

- กฤษณ์ พุทธิกุล. “การทำทางเดี่ยวขอสามสายเพลงลมพัดชายเขา เถา.” วิทยานิพนธ์ระดับปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหิดล, 2548.
- ฐิติศักดิ์ ไชยวงษา. “การศึกษาเพลงแสนเสนาะ สามชั้น ทางพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) กรณีศึกษาอาจารย์เลอเกียรติ มหาวินิจฉัยมนตรี.” วิทยานิพนธ์ระดับปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2564.
- ณัชชา โสคติยานุรักษ์ และคณะ. ศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2549.
- บุณทริกา คงเพชร. “การทำทางเดี่ยวขอสามสายเพลงดอกไม้ไทร เถา.” วิทยานิพนธ์ระดับปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหิดล, 2548.
- พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์. เสียงเสนาะขอสามสาย. กรุงเทพฯ : อพปทครีเอชั่น, 2559.
- สถิตย์สถาพร สังกรณีย์. “ทางเดี่ยวขอสามสายเพลงทยอยเดี่ยวของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี).” วิทยานิพนธ์ระดับปริญญามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2564.
- สุรพงษ์ บ้านไกรทอง. “การถ่ายทอดขอสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี).” วิทยานิพนธ์ระดับปริญญามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555.
- อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาภูมิเสวิน. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2519.
- เอกวิทย์ ศรีสำอังก์. “การทำทางเดี่ยวขอสามสายเพลงแขกมอญบางช้าง สามชั้น.” วิทยานิพนธ์ระดับปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหิดล, 2548.